

EL NEOLÍTIC ANTIC A LA MARINA ALTA

Joan Bernabeu Auban *

Teresa Orozco Köhler *

Al llarg d'aquesta última dècada s'ha ampliat considerablement la base documental referida als primers grups d'agricultors i ramaders en tot el País Valencià. Aquesta informació resulta desigual no sols regionalment, sinó també temàtica. En el cas concret de la Marina Alta, els treballs de camp i les publicacions que se n'han realitzat, converteixen aquesta comarca en un enclavament privilegiat a l'hora de comprendre diferents aspectes referits als primers grups neolítics de les nostres terres. El jaciment millor conegut de la zona és el de la Cova de les Cendres (Teulada-Moraira), la estratigrafia de la qual permet replantejar els problemes al voltant de les bases culturals, econòmiques i paleoambientals no sols del Neolític més antic, sinó també de la seua evolució posterior fins a enllaçar amb l'Edat del Bronze.

En base fonamentalment als resultats de la seua excavació, s'ha proposat una periodització del Neolític al País Valencià estructurada en dos grans moments o cultures: Neolític I (ca. 7.000-5.500 BP) i Neolític II (ca. 5.500-4.000 BP). D'elles ens interessa ara el Neolític I, moment relacionat amb l'anomenada "tradició cultural de les ceràmiques impreses mediterrànies", i que correspon al neolític inicial de les terres riberenques de la Mediterrània des d'Itàlia fins a Portugal i el Nord d'Àfrica (Bernabeu, 1989; Bernabeu i Martí, 1992; V.V.A.A. 1987, entre altres).

La periodització i característiques del Neolític I poden ser descrites com segueix:

El Neolític I : Abasta l'espai temporal atribuït anteriorment al neolític antic i mitjà. Es caracteritza, a grans trets, en la indústria ceràmica per un predomini de ceràmiques ornades enfront de les llises, una absència de formes carenades i amb muscle, i una incidència escassa de les formes planes. En la indústria lítica una de les característiques és l'escassa o nul·la incidència del retoc pla i les puntes de fletxa.

En base a la variabilitat de les tècniques decoratives ceràmiques s'han establert tres grans horitzons culturals:

Neolític IA : caracteritzat pel predomini de les ornamentacions impreses cardials i els relleus. Aquest horitzó correspon al moment inicial del neolític a les nostres terres.

Neolític IB : El tret característic del qual és el descens de les ornamentacions cardials, al mateix temps que augmenten les ornamentacions

* Departament de Prehistòria i d'Arqueologia Universitat de València.

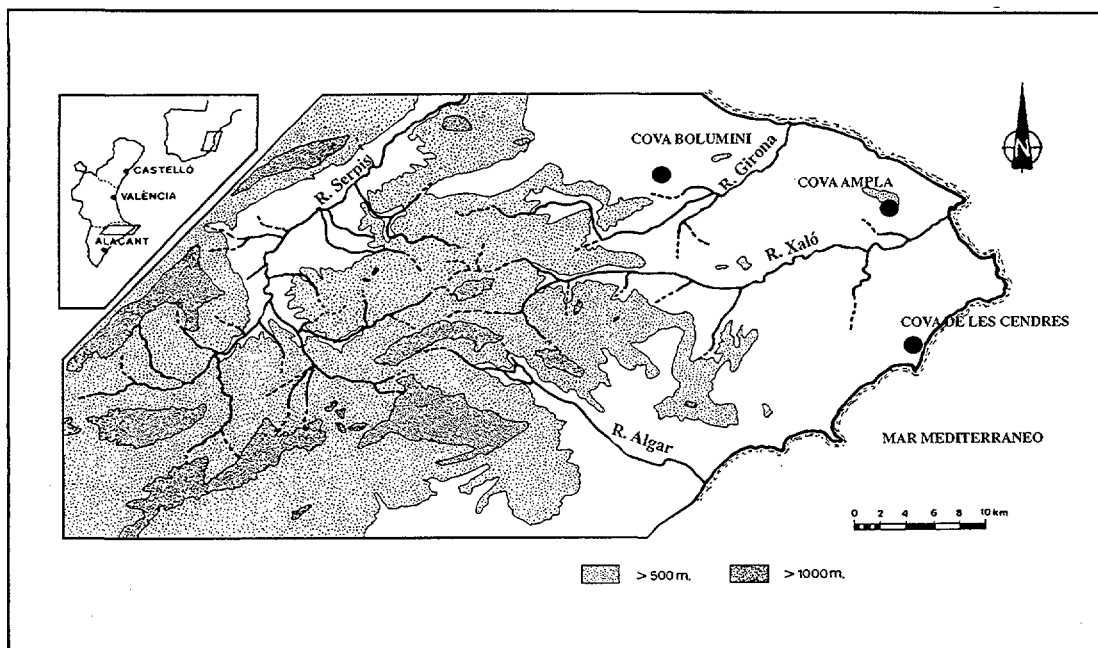

Fig. 1: Principals jaciments del Neolític I a la Marina Alta.

incisoimpreses. Aquest horitzó es pot paral·lelitzar amb els Epicardials del Sud de França i Catalunya.

Neolític IC: horitzó que es posà de manifest a les excavacions de la Cova de les Cendres (Teulada-Moraira), i la característica del qual és el predomini quasi absolut de les ornamentacions pentinades.

Tenint en compte aquest esquema cronocultural, passem a continuació a descriure els jaciments i seqüències que poden adscriure's al Neolític I, en qualsevol de les seues fases, a la comarca de la Marina Alta. La situació d'ells es presenta a la figura 1.

La Cova de Bolumini (Beniarbeig-Benimeli).

Aquesta cavitat es troba a la vessant meridional de la serra de Segària, entre els termes municipals de Beniarbeig i Benimeli (Alicant). La primera notícia sobre l'existència de materials prehistòrics a la Cova de Bolumini es va publicar a finals de la dècada dels setanta (Lerma, 1979), fet que va motivar la realització de diverses campanyes d'excavacions arqueològiques, que han permès documentar la seqüència paleoambiental i cultural.

Els resultats publicats fins a la data s'ofereixen com a provisionals, donada l'extensió de la zona excavada, plantejada com un sondeig (figura 2), així com el fet que la fondària d'ella no assoleix a la base el nivell de la roca mare, circumstància que condiciona negativament una correcta situació cronostratigràfica dels nivells plistocens (Guillem et alii 1992; Mata 1988).

La seqüència cultural mostra una ocupació discontinua i esporàdica des del Paleolític Superior final/ Epipaleolític fins a l'Edat del Bronze. Les restes arqueològiques mostren cinc fases cronoculturals: un moment preceràmic, atribuïble a un Paleolític Superior terminal o Epipaleolític, sense poder establir major precisió, a causa tant de l'escassetesa de restes industrials com de la carència

d'indústria òssia; un segon moment on es documenten ceràmiques impreses cardials; altres horitzons que corresponen al Neolític IIB, per damunt del qual es troba dipositat un nivell atribuït al Bronze Antic i, finalment, una ocupació del Bronze Tardà-Final.

De tots ells, ens en centrarem en l'anomenat nivell IV, corresponent al Neolític I, grosso modo. En ell, l'escassetat de restes materials no permet una adscripció més concreta a un dels diferents horitzons abans esmentats, essent el component ceràmic i, concretament, la variable ornamentació, la que permet dita adscripció, a partir de la presència de motius cardials, impressions de gradina i incisions, entre altres. Tipològicament, només s'ha pogut reconstruir una forma ceràmica (olla globular, amb ansa de veta horitzontal i ornamentació impresa de gradina).

Les excavacions realitzades han proporcionat una quantitat important de restes òssies pertanyents a ocells, macromamífers, i micromamífers, algunes espècies dels quals, principalment els micromamífers, aporten informació sobre les condicions del medi ambient en els moments en què es va formar el dipòsit arqueològic. La seqüència paleoambiental de la Cova Bolomini ens mostra, en els moments inicials del neolític, un clima humit i temperat, produint-se, a mesura que avança l'Holocè, un descens gradual de les espècies lligades al bosc, descens que s'interpreta com a resultat de l'acció de l'home sobre el medi.

Al referit nivell IV, les restes faunístiques són nombroses, i presenten senyals d'haver servit per al consum. A més dels ovis, destaca la presència de restes de bòvids i diverses espècies silvestres (*Cervus elaphus*, *Orientalis cuniculus*), i algunes d'ocells.

La Cova del Montgó (Xàbia).

Situada a la vessant sud del Montgó, al terme de Xàbia, aquest jaciment arqueològic és conegut des d'antic. En ell s'han realitzat excavacions arqueològiques des de fa molt de temps, a les dècades dels 30 i 40, a càrrec del reverend Belda, posteriorment hi va excavar Tarradell (1967) i en dates més recents el Departament d'Història Antiga de la Universitat de València (Aparicio et alii 1979). Malgrat les breus notícies documentals, no disposem de referències al voltant de l'estratigrafia d'aquesta cavitat, com tampoc una descripció de la seqüència cultural. S'han documentat restes que s'atribueixen al paleolític superior (solutreogravetià), si bé el gros dels materials vénen representats per la indústria ceràmica. Existeix

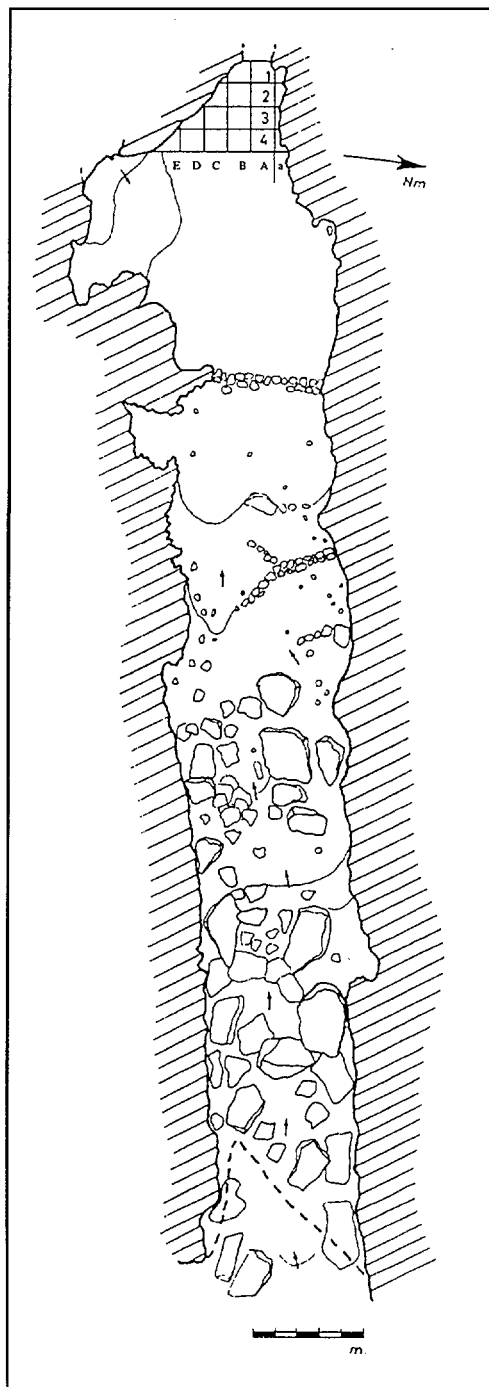

Fig. 2: Planta de la Cova Bolomini (Guillem et al. 1992), amb indicació del sector excavat, al fons.

una important col·lecció de materials ceràmics procedents de la Cova al Museu Arqueològic Provincial d'Alacant que permeten inferir la cronologia del jaciment, des dels inicis del neolític fins a abastar part del Neolític II. D'aquesta manera, els vasos i fragments ceràmics que presenten ornamentació esgrafiada es poden atribuir al Neolític IIA, horitzó que es caracteritza per la presència d'aquest tipus d'ornamentació. Així mateix, són de gran interès diversos fragments pertanyents, probablement, a tres vasos amb ornamentació pintada, que presenten motius geomètrics en roig sobre clar, per als quals la manca de referències estratigràfiques obliga a establir la seua cronologia a partir de l'estudi dels seus paral·lels i es proposa també la seua atribució al Neolític IIA (Bernabeu 1982).

Quant al moment cultural que aquí ens ocupa, el Neolític I, el conjunt ceràmic que a ell hom pot adscriure -a partir de les decoracions ceràmiques- és nombrós, estant present les impressions cardials, impressions de diversos instruments i incisions.

Disposem d'una datació C-14 Ly-2850 = 6.550 ± 180 BP, que correspon a la capa 2 d'aquest jaciment, amb ceràmiques cardials (Vernet et alii 1987). Encara que no existeixen referències fiables del seu context arqueològic, aquesta datació podria correspondre als moments finals de l'horitzó IA definit a la Cova de les Cendres.

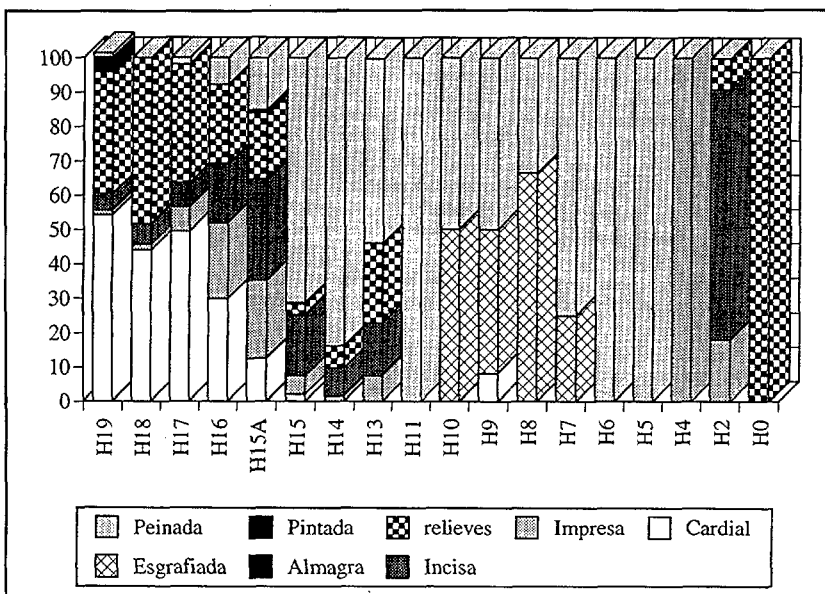
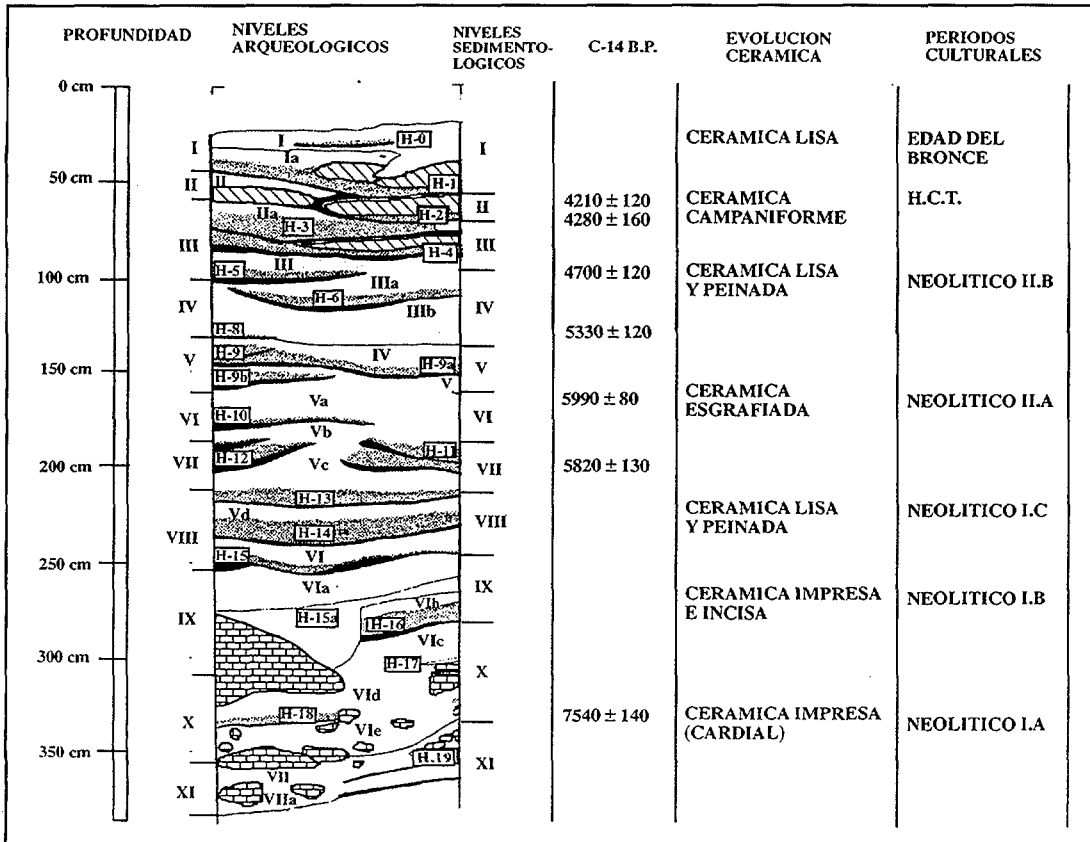
Cova de les Cendres (Teulada-Moraira)

Es localitza a la Punta de Moraira (Teulada), en un penya-segat damunt la costa, a uns 50m sobre el nivell de la mar. Orientada cap a SE, posseeix un ampli vestíbul que dona pas a la cavitat pròpiament dita. Coneguda com a jaciment arqueològic des de principis de segle, la cova fou visitada per Breuil, que recollí diversos materials d'adscripció general neolítica; entre ells un fragment amb ornamentació cardinal. Fou objecte d'intenses recerques posteriors, de les que procedeix un important conjunt de materials dipositats al Museu Arqueològic Provincial d'Alacant, la gran varietat del qual -des de ceràmiques cardials fins a campaniforme incís- donava testimoniatge de l'interès del jaciment (Bernabeu 1989). A això cal afegir l'interès de la seua localització, immediata a la mar, que el relaciona amb el problema de la difusió marítima del Neolític i, per altra banda, representa un tipus d'hàbitat distint als jaciments neolítics valencians millor coneguts (Cova de l'Or i Cova de la Sarsa).

Tot això va motivar la realització d'excavacions sistemàtiques al jaciment, tasca que es realitza des de 1981, sota la direcció d'un de nosaltres (J. Bernabeu) per als nivells holocens i V. Villaverde per als plistocens, comptant amb la participació d'un ampli equip interdisciplinari. Els treballs d'excavació en extensió s'han realitzat a la zona anomenada Sector A, que es troba aproximadament cap a la meitat interior de la cova, i té una superfície de 37m² que, tanmateix, no documenten per igual tots els nivells neolítics. Els resultats obtinguts mostren una ampla seqüència estratigràfica i cultural, que abasta des del principi del Neolític fins a l'Edat del Bronze, i els trets més característics de la qual s'exposen a la figura 3. De ella exposarem aquí, breument, aquells nivells corresponents al Neolític I.

Seqüència cultural

El tram inferior de la seqüència holocena comprèn els nivells sedimentaris XI, X, IX, VIII i VII, que, a la vegada, engloba diversos estrats arqueològics, l'evolució dels quals es desenvolupa dins la tradició de les ceràmiques impreses.

▲ Fig. 3: Secció estratigràfica de la Cova de les Cendres.

◀ Fig. 4: Evolució de les tècniques decoratives ceràmiques al llarg de la seqüència de la Cova de les Cendres.

Entre aquest nivell i els immediats subjacents, que corresponen al Paleolític Superior Final o inicis de l'Epipaleolític, existeix un hiatus que afecta al gros de les indústries holocenes preceràmiques.

El predomini alternant de les tècniques decoratives ha permès diferenciar tres horitzons culturals corresponents al Neolític I (figura 4).

El Neolític IA, correspon al moment de predomini de les ornamentacions cardials. La datació C-14 obtinguda: Ly-4302 7.540 ± 140 BP (5.590 ± 140 BC) s'interpreta com a lleugerament elevada atès el conjunt de les datacions conegudes per al cardinal francoibèric que, en general, situen els inicis d'aquest horitzó al voltant de 5.000 BC (Bernabeu 1989). Cal destacar que, des d'aquest nivell, així com dels immediatament superiors s'excaven una sèrie de fosses que, en algun cas, penetren a nivells preceràmics.

El Neolític IB està definit pel predomini de les ceràmiques incises i impreses no cardials. Inclou els estrats arqueològics del nivell IX.

El Neolític IC que, com s'ha assenyalat amb anterioritat, tan sols s'ha documentat fins a la data en la seqüència estratigràfica d'aquest jaciment, és, en realitat, un horitzó transicional, en què les ornamentacions tradicionals van perdent força, fins que pràcticament desapareixen. La datació C-14 obtinguda: Ly-4303 5.820 ± 130 BP (3.870 ± 130 BC) procedeix de l'estrat arqueològic Vc. A jutjar pels nivells semblants d'altres regions (Bernabeu 1989), podria acceptar-se una datació aproximada entre 3.700/3.600 BC; període que cauria dins del marge inferior de variació de la data considerant un nivell de confiança del 95%. Els estrats arqueològics dels nivells VIII i VII pertanyen a aquest moment.

Quant a les ornamentacions ceràmiques, hi podem destacar com a novetat, la presència significativa de ceràmiques pintades, en roig sobre fons clar, al nivell més profund (H.19). Els motius pintats que es documenten suggereixen una correspondència amb les representacions rupestres macroesquemàtiques.

L'estudi sobre l'aprovisionament de recursos lítics emprats per tal d'elaborar diversos útils està en fase d'elaboració, si bé les dades obtingudes fins a la data ens permeten apuntar algunes tendències: per als moments que corresponen al Neolític I l'utilatge polit es realitza sobre diabases, roques, l'àrea de subministrament de les quals, es localitza en un entorn regional (afloraments de la comarca de la Marina Baixa); tanmateix, una part de l'ornament realitzat sobre pedra (polseres) es confecciona amb roques metamòrfiques (esquists), l'àmbit geològic d'origen dels quals no s'ha determinat pel moment.

També s'està realitzant l'estudi de la indústria òssia i ornaments dels nivells aquí tractats de la Cova de les Cendres, indústria que, a l'igual que en altres jaciments d'aquesta cronologia, presenta una extraordinària varietat i riquesa. Cal destacar la presència de culleres, anells, així com matrius òssies preparades per a la confecció d'anells.

Dades paleoambientals

Els resultats que ara es presenten estan basats en els estudis prèviament realitzats sobre els materials corresponents a les campanyes de 1981-1986 a la Cova de les Cendres (Badal et alii 1991), encara que moltes de les anàlisis es troben en fase de realització, disposem de dades sobre la paleoecologia i la paleoeconomia de comunitats que ocuparen aquesta cavitat, obtingudes mitjançant la sedimentologia, la palinologia, l'antracologia i les anàlisis dels micromamífers.

Pel que fa a la dinàmica medioambiental, l'anàlisi sedimentològica mostra

que als moments corresponents al neolític IA i IB les condicions climàtiques són contrastades, amb moments secs importants i temperatures una mica més fresques que les actuals. Aquesta mateixa interpretació es proposa des de la palinologia, els resultats de la qual mostren que durant aquests horitzons els arbres són escassos i quasi tots pins. L'antracologia mostra una vegetació complexa, apareixent espècies que, en la actualitat, troben el seu clímax al pis de vegetació supramediterrani. La microfauna registra les majors freqüències de *Pytimis duodecimcostatus* i *Apodemus sylvaticus* al nivell X. *Apodemus sylvaticus* és un bon indicador del bosc mediterrani, mentre que els alts percentatges de *Pytimis duodecimcostatus* s'interpreta com a corresponents al desenvolupament d'un període humit. La presència d'aquestes espècies va minvant a mesura que avancem en la seqüència. L'horitzó anomenat Neolític IC forma part d'una unitat sedimentològica de característiques ben diferents, la interpretació medioambiental de la qual és de canvi respecte a les condicions anteriors, canvi que sembla obeir a la manifestació d'un clima, si no marcadament humit, sí amb millor repartiment de les precipitacions al llarg de l'any que afavoriria la regeneració vegetal i edàfica a l'exterior del jaciment. La palinologia indica que és el moment més humit de la seqüència, mostrant un desenvolupament de *Quercus*, amb bona representació dels caducifolis. L'estudi antracològic mostra la presència de carrasques i ullastres, al temps que espècies d'ecologia humida apareixen de manera esporàdica.

Així doncs, a l'igual que a la Cova Bolumini, la seqüència de Cendres mostra, des dels inicis del neolític, un procés de degradació del medi ambient, resultat tant de les condicions ambientals com de l'acció antròpica.

Dades paleoeconòmiques.

Encara que els estudis sobre paleoeconomia d'aquestes comunitats es troben en fase de realització, disposem de dades que permeten una aproximació preliminar. A Cendres, s'hi pot afirmar que, des de l'inici mateix de la seqüència neolítica, s'hi constata la presència d'animals (ovicàprids, bou, porc) i plantes (cereals) domèstics i confirma les dades que es dedueixen en altres jaciments del País Valencià, com a La Cova de l'Or: que l'economia mixta agrícola-ramadera apareix a les nostres terres plenament formada, al temps que la ceràmica amb ornamentació cardial, sense que pugui rastrejar-se un procés evolutiu al substrat anterior.

Tal com s'ha assenyalat amb anterioritat, la ubicació de la Cova de les Cendres representa un tipus d'hàbitat diferent dels restants neolítics coneguts, per la seua proximitat a la mar. En aquest sentit, cal destacar el paper jugat pels recursos marins, interpretats a partir de les restes íctiques presents als diferents horitzons cronocultural. Dites espècies, entre les quals predomina el nero (*Epinephelus guaza*) i el pagre (*Pagrus pagrus*), encara hui en dia es troben fàcilment a les nostres costes. Pel tipus d'hàbitat de les espècies determinades és possible pensar en una pesca costenca, que pogué portar-se a terme amb hams, encara que no es descarta l'ús de xarxes i altres arts.

L'estudi de les restes carpològiques (llavors i fruits) conservades als jaciments arqueològics, ens permet conèixer aspectes de la vida quotidiana i de l'explotació de recursos vegetals. A Cendres, totes les fases del Neolític I hi han proporcionat restes de llavors i fruits. Aquestes restes s'han conservat sota forma carbonitzada i, en alguns casos, l'estat de conservació no és molt bo, cosa que ha dificultat la identificació de exemplars.

L'agrupació de les restes distribuïdes per mostra tractada marquen una tendència que es repeteix al llarg de tota seqüència: des d'un punt de vista qualitatiu, la representació de mostres és dèbil, però des d'un punt de vista quantitatiu tenim una bona mostra de cereals i lleguminoses. Els resultats de les anàlisis carpològiques mostren que els cereals són els vegetals més freqüents al llarg de la seqüència estudiada. Els ordís (vestits i despullats), el blat (de tipus compacte) i els blat vestit són els quatre tàxons del grup documentats.

L'alimentació vegetal dels pobladors d'aquesta civilitat es basa en les plantes conreades: cereals (ordís vestits i despullats) i blats (vestits i despullats) i les lleguminoses, que ja estan present des dels primers moments. Així mateix, es documenten restes d'esbarzer (*Rubus fruticosus*) i de glans (*Quercus s.p.*), plantes silvestres recol·lectades pel voltant, per a les quals se suposa un paper alimentari que, tanmateix, a la llum de les dades actuals, encara no és possible calibrar.

El grup de plantes conreades mostren les característiques d'un consum diversificat dels productes locals explotats, cosa que permet afirmar als inicis del neolític a la regió, l'explotació del marc vegetal està, tècnicament, ben implantada.

La reconstrucció dels mètodes de conservació o preparació dels aliments manca d'elements tangibles. Totes les fases de preparació, fins i tot la mòlta, són hipotètiques; tanmateix, el fet que no apareguen espiguetes i segments de raquis o de glumes al costat de les llavors, és indicador del transport a la cova després de diferents operacions agrícoles en un altre lloc (per exemple, la batuda) i arribaven llestes per a la seua manipulació i consum (Badal et alii 1991).

En resum, la Cova de les Cendres es constitueix a l'espera que finalitze el conjunt de les anàlisis encara en marxa, com una de les seqüències més completes i millor conegudes del neolític a la Mediterrània occidental.

BIBLIOGRAFIA

- APARICIO, J., SAN VALERO, J. i MARTÍNEZ, J.V., (1979): Actividades Arqueológicas durante el bienio 1977-1978 *Serie Arqueológica*, núm. 6. Departament d'Història Antiga. Universitat de València. pp: 205-257.
- BADAL, E., BERNABEU, J., BUXÓ, R., DUPRE, M., FUMANAL, M^aP., GUILLEM, P., MARTÍNEZ, R., RODRIGO, Mª J., i VILLAVARDE, V. (1991): La Cova de les Cendres (Moraira-Teulada), a *VIII Reunión Nacional sobre Cuaternario. Guía de las excursiones*. València. pp: 23-49.
- BERNABEU, J. (1982): La evolución del neolítico en el País Valenciano. Aportaciones al estudio de las culturas neolíticas en el extremo occidental Mediterráneo. *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos* nº 37. pp: 85-137.
- BERNABEU, J. (1989): *La tradición cultural de las cerámicas impresas en la zona oriental de la península ibérica*. Treballs diversos del S.I.P., nº 86. València.
- BERNABEU, J. i MARTÍ, B. (1992): El País Valenciano de la aparición del Neolítico al Horizonte Campaniforme. *Aragón/ Litoral Mediterráneo. Intercambios culturales durante la Prehistoria*. Saragossa. pp: 213-234.
- GUILLEM, P., GUITART, I., MARTÍNEZ, R., MATA, C. i PASCUAL, J.LL. (1992):

L'ocupació prehistòrica de la Cova de Bolumini (Beniarbeig-Benimeli-Marina Alta). *Actes del III Congrés d'Estudis de la Marina Alta*. pp: 31-48.

LERMA, J.V. (1979): Nuevos hallazgos del Hierro I en el País Valenciano. *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, nº 28. pp: 77-84.

MATA PARREÑO, C. (1988): Cova Bolumini. Benimeli-Beniarbeig, la Marina Alta *Memòries Arqueològiques a la Comunitat Valenciana. 1984-1985*. Generalitat Valenciana. pp: 43-45.

TARRADELL, M. 1967: Noticia de las recientes excavaciones del Laboratorio de Arqueología de la Universidad de Valencia. *X Congreso Nacional d'Arqueología*. Maó. pp: 183-186.

V.V.A.A 1987: *Premières Communautés Paysannes en Méditerranée Occidentale*. Colloque International du C.N.R.S. Montpellier, (1983). Editions du C.N.R.S. París. 757p.

VERNET, J.L., BADAL, E. i GRAU, E. 1987: L'environnement végétal de l'homme au Néolithique dans le Sud-Est de l'Espagne (Valence, Alicante): première synthèse d'après l'analyse anthracologique a *Premières communautés. Paysannes en Méditerranée Occidentale. Colloque International du C.N.R.S., Montpellier, 1983*. París, 1987. pp: 131-136.